

**Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών**

**Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ**

**The Interpretation of the
Constitution**

Εποπτεύων Καθηγητής : Ανδρέας Δημητρόπουλος

Επιμέλεια : Φωτεινή – Ελένη (Φέλη) Οικονομοπούλου

Αθήνα 2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Εισαγωγή.....σελ. 4-5

B. Η ερμηνεία του δικαίου.....σελ. 5-10

α. Η ερμηνεία ως όρος του δικαίου

β. Προερμηνευτικές βάσεις

γ. Κριτήρια ερμηνείας στο δίκαιο

δ. Μέθοδοι ερμηνείας στο δίκαιο

Γ. Ερμηνεία του Συντάγματος.....σελ. 10-27

α. Η αναγκαιότητα της ερμηνείας του Συντάγματος

β. Μορφές Συνταγματικής ερμηνείας

1. Καθοριστική μορφή
2. Προσδιοριστική μορφή
3. Συμπληρωματική μορφή

γ. Μέθοδοι ερμηνείας του Συντάγματος

1. Γραμματολογική ερμηνεία
2. Λογική ερμηνεία
3. Ιστορική ερμηνεία
4. Συστηματική ερμηνεία
5. Τελολογική ερμηνεία

δ. Είδη ερμηνείας του Συντάγματος

1. Η ερμηνεία εντός του κανόνα δικαίου
2. Η ερμηνεία εκτός του κανόνα, αλλά εντός του δικαίου
3. Η ερμηνεία πέρα από τον κανόνα δικαίου

ε. Κριτήρια της ερμηνείας του Συντάγματος

στ. Φορείς της ερμηνείας του Συντάγματος

Δ. Συμπεράσματα..... σελ. 27

Ε. Περίληψη..... σελ. 28

Στ. Βιβλιογραφία.....σελ. 29

Ζ. Νομολογία.....σελ. 30

A. Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη εργασία έχει συνταχτεί με σκοπό να διερευνήσει τη βαθύτερη σημασία της ερμηνείας ως όρου, καθώς και την ουσιαστικότερη λειτουργία και εφαρμογή της στο Σύνταγμα. Καθώς όμως το Σύνταγμα δεν αποτελεί ανεξάρτητο σύνολο κανόνων δικαίου, αλλά εντάσσεται στο ευρύτερο δικανικό σύστημα, του οποίου ιεραρχικά προΐσταται, είναι σκόπιμο η μελέτη αυτή να ξεκινήσει διερευνώντας τη σημασία και τους τρόπους ερμηνείας όπως συναντώνται στο δίκαιο εν γένει, και έπειτα το θέμα να συγκεκριμενοποιηθεί στην περίπτωση του Συντάγματος.

Προκειμένου ωστόσο να κατανοήσουμε τις μεθόδους και τους διάφορους τρόπους με τους οποίους προσεγγίζεται η έννομη τάξη με βάση την ερμηνεία που θα χρησιμοποιηθεί, απαραίτητη καθίσταται αρχικά, μια εισαγωγή σχετικά με την έννοια της ερμηνείας, καθώς και της σημασίας της – της σπουδαιότητάς της. Ερμηνεία, είναι ο καθορισμός του νοήματος των κανόνων και των αρχών του δικαίου. Ο όρος "ερμηνεία" έχει διττή σημασία. Αφ' ενός σημαίνει το ενέργημα της ανάπτυξης και συγκεκριμενοποίησης των κανόνων και των αρχών του δικαίου και αφ' ετέρου το αποτέλεσμα του εν λόγω ενεργήματος. Ερμηνεία είναι δηλαδή τόσο η διαδικασία της διανοητικής πορείας του ερμηνευτή όσο και το αποτέλεσμα της.

Η αναγκαιότητα της ερμηνείας των κανόνων δικαίου προκύπτει από αυτή την ίδια τη φύση τους. Ο κανόνας δικαίου αποτελεί ρύθμιση γενική και αφηρημένη. Αυτή η ίδια η υπαγωγή συγκεκριμένης περίπτωσης στο ρυθμιστικό περιεχόμενο δικαιοτικού κανόνα είναι αποτέλεσμα ερμηνευτικής λειτουργίας. Η ερμηνεία αποτελεί με την έννοια αυτή προϋπόθεση της εφαρμογής του δικαίου, πέρα και ανεξάρτητα από τις ερμηνευτικές δυσχέρειες του συγκεκριμένου δικαιοτικού κανόνα. Ερμηνεία πραγματοποιείται όχι μόνο στις αμφισβητούμενες ή "δύσκολες" περιπτώσεις αλλά και στις μη αμφισβητούμενες ή "εύκολες". Άλλωστε ό,τι δεν αμφισβητείται σήμερα δεν αποκλείεται να αποτελέσει αύριο αντικείμενο οξύτατης διαφωνίας. Η επίλυση συγκεκριμένης περίπτωσης με βάση κανόνα δικαίου, η μετάβαση αυτή από το γενικό στο ειδικό, γίνεται μόνο με την ερμηνεία.

Η αναγκαιότητα της ερμηνείας εντείνεται σε περιπτώσεις διαφωνίας ως προς το περιεχόμενο του κανόνα δικαίου. Αυτό συμβαίνει κυρίως, όταν η ρύθμιση είναι ασαφής. Από την ασάφεια της ρύθμισης διαφέρουν οι περιπτώσεις μη ρύθμισης, ή έλλειψης ρύθμισης. Εφόσον δεν υπάρχει ρύθμιση τίθεται ζήτημα εφαρμοστέου δικαίου και όχι ζήτημα κατά κυριολεξία ερμηνείας δικαίου.

Καθώς λοιπόν το δίκαιο αποτελεί ανθρώπινο δημιούργημα και επομένως είναι ατελές, είναι απαραίτητη η ερμηνεία του. Λαμβάνοντας υπόψη, ότι το Σύνταγμα αποτελεί μια μερικότερη (αλλά την ανώτατη) διάσταση του δικαιοϋικού συστήματος είναι εμφανές γιατί, για τους ίδιους λόγους είναι αναγκαία η ερμηνεία του Συντάγματος.

Η ανάλυση που θα ακολουθήσει θα αναφερθεί εκτενώς αρχικά στις γενικές φιλοσοφικές αρχές που επικρατούν στο δίκαιο και έπειτα στις μεθόδους, στους τρόπους και τα κριτήρια στα οποία βασίζεται η ερμηνεία των κανόνων δικαίου στο σύνολο, αλλά και συγκεκριμένα των Συνταγματικών διατάξεων. Επιπλέον, η έρευνα θα επεκταθεί και στη μελέτη της ιδιαιτερότητας του Συντάγματος, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο επηρεάζει την ερμηνεία του και τέλος στους φορείς της ερμηνείας.

B. Η ερμηνεία του δικαίου

α. Η ερμηνεία ως όρος του δικαίου

Ο όρος ερμηνεία είναι σύνθετος. Παράγεται από το «είρειν» (το λέγειν, ο λόγος) και από το «μήδομαι» (φροντίζω, μεριμνώ). Ερμηνεία, λοιπόν, καλείται η μέριμνα για το λόγο. Κατ' επέκταση, ερμηνεία δικαίου είναι η μέριμνα για τον δικαιοϋικό λόγο. Είναι, δηλαδή η επιστημονική διεργασία, με την οποία διακριβώνεται το αληθινό του περιεχόμενο. Με την ερμηνεία επιδιώκεται η γνώση του κανόνα δικαίου. Η ερμηνεία των κανόνων δικαίου, η ανεύρεση του αληθινού νοήματός τους, αποτελεί βασικό έργο της νομικής επιστήμης.

β. Προ ερμηνευτικές βάσεις

Προκειμένου ο ερμηνευτής να προβεί στην ερμηνεία του δικαίου θα βασιστεί σε γενικότερες φιλοσοφοκοινωνικές αρχές, οι οποίες θα τον επηρεάσουν σημαντικά στον τρόπο προσέγγισης των βασικών ζητημάτων. Οι αρχές αυτές συγκροτούν «προερμηνευτικές βάσεις», που αποτελούν διαφορετικούς τρόπους θεώρησης των πραγμάτων και οδηγούν τελικά σε ερμηνευτικές λύσεις προς συγκεκριμένη κατεύθυνση. Στις «προερμηνευτικές βάσεις» ανήκουν:

α) Υποκειμενισμός – Αντικειμενισμός:

Ο υποκειμενισμός και ο αντικειμενισμός αποτελούν δύο εκ διαμέτρου αντίθετους τρόπους προσέγγισης των επί μέρους θεμάτων, που επηρεάζουν καθοριστικά τον τρόπο αντίληψης και ερμηνείας του δικαίου. Από τη μία ο αντικειμενισμός συνδέεται με το μονισμό και υποστηρίζει την ύπαρξη ενιαίας έννομης τάξης, την ενότητα κράτους και κοινωνίας, την ταυτότητα κυβερνώντων και κυβερνημένων, την εκπροσώπηση κλπ. Από την άλλη, ο υποκειμενισμός συνδέεται με τη δυαδιστική θεωρία και κατά συνέπεια υποστηρίζει την ύπαρξη δυαδιστικής έννομης τάξης, τη διάκριση κράτους-κοινωνίας, δημοσίου-ιδιωτικού, κυβερνώντων-κυβερνημένων, την αντιπροσώπευση κλπ. Οι δύο αυτές μέθοδοι ασκούν καταλυτική επιρροή στον τρόπο με τον οποίο θα γίνει αντιληπτό και θα ερμηνευτεί το Σύνταγμα, επομένως στην ουσία της έννομης τάξης. Ο τρόπος με τον οποίο η κάθε θεωρία προσεγγίζει το δίκαιο (η αντικειμενική ως ενιαίο σύνολο κανόνων δικαίου, ενώ η υποκειμενική προβαίνει στο διαχωρισμό του σε δημόσιο και ιδιωτικό), έχει ως αποτέλεσμα, κατά την υποκειμενική θεωρία, το Σύνταγμα να εντάσσεται και να ρυθμίζει μόνο το δημόσιο τομέα, επομένως να μην επιλύει σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, ενώ κατά την αντικειμενική και τον ιδιωτικό. Ωστόσο, σήμερα, μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος του 2001 και την εισαγωγή του άρθρου 25 και συγκεκριμένα της παρ.1γ που ορίζει ότι: «Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν», καθώς και με τη δημοσιοποίηση του ιδιωτικού δικαίου και την ιδιωτικοποίηση του δημοσίου που επέφερε τη μεταβολή της έννομης τάξης από ατομιστική σε ανθρωπιστική και τη, φαίνεται ορθότερη η αντικειμενική έναντι της υποκειμενικής-παραδοσιακής θεωρίας.

β) Μονισμός – Δυισμός

Η κυριότερη σύγκρουση που συναντάται μεταξύ μονισμού και δυισμού είναι ως προς τη συγκρότηση της έννομης τάξης. Κατά το δυισμό, η έννομη τάξη αποτελείται από δύο «ημισφαίρια», στο ένα ανήκει το ιδιωτικό (κοινωνική περιοχή) και στο άλλο το δημόσιο (κρατική-δημόσια περιοχή) δίκαιο. Τα «ημισφαίρια» αυτά διαχωρίζονται με νομικά σύνορα που θέτουν οι διατάξεις των ατομικών δικαιωμάτων. Αντίθετα, σύμφωνα με τη μονιστική θεωρία, η έννομη τάξη είναι ενιαία. Στην ενότητα αυτή οδήγησε η δημοσιοποίηση του ιδιωτικού και η ιδιωτικοποίηση του δημοσίου δικαίου. Η βασική διαφορά των δύο αυτών θεωριών συνίσταται στον προσδιορισμό της σχέσης που συνδέει το υλικό με το πνευματικό

στοιχείο, στη σχέση δηλαδή corpus – animus. Κατά το μονισμό τα δύο αυτά στοιχεία είναι υπαρξιακά αδιαχώριστα, αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο και το ένα συνεπάγεται την ύπαρξη του άλλου, ενώ κατά το δυισμό αποτελούν δύο διαφορετικά, αυτοτελώς υφιστάμενα στοιχεία, συνεπώς η φύση του πράγματος μπορεί να αποτελείται μόνο από ύλη ή μόνο από πνεύμα. (Κατά το μονισμό το Σύνταγμα πρέπει να είναι αναγκαία και τυπικό και ουσιαστικό (ύλη και ουσία) για να υφίσταται, ενώ κατά το δυισμό μπορεί να είναι ή μόνο τυπικό ή μόνο ουσιαστικό).

γ) Ενιαία (ολιστική) - Δυαδιστική θεωρία του δικαίου

Βασισμένη στην αντικειμενική – μονιστική αρχή είναι η ενιαία (ολιστική) θεωρία, βάση της οποίας αποτελεί η άποψη πως το δίκαιο είναι ενιαίο και στηρίζει την ενότητα κράτους – κοινωνίας, την ταυτότητα κυβερνήτων – κυβερνημένων, την εκπροσώπηση. Θεωρεί επίσης το ιδιωτικό και το δημόσιο δίκαιο, όχι ως δύο ξεχωριστά αντικείμενα, αλλά ως μερικότερες εκφάνσεις του δικαίου εν γένη. Αντίθετα, η δυαδιστική θεωρία του δικαίου (εφαρμογή του δυαδισμού στο δίκαιο), συνδέεται με τον υποκειμενισμό και στηρίζει τη διάκριση κράτους – κοινωνίας, κυβερνήτων – κυβερνημένων, ενώ διακρίνει ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο, ως δύο διαφορετικά πράγματα.

δ) Η θεωρία της καταστατικής αρχής

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, το δίκαιο εκπορεύεται από μια βασική αρχή, η οποία αποτελεί καταστατική αρχή της έννομης τάξης. Σύμφωνα με τη σύγχρονη νομική επιστήμη, υπάρχουν τρεις καταστατικές αρχές, η ατομιστική, η ολοκληρωτική ή στατιστική και η αρχή του κοινωνικού ανθρωπισμού, πάνω στις οποίες βασίζονται οι τρεις βασικές νομικές ιδεολογίες που διαμορφώνουν και τα τρία αντίστοιχα συστήματα δικαίου, τα είδη εννόμων τάξεων: τον ατομισμό, τον ολοκληρωτισμό ή ετατισμό και τον κοινωνικό ανθρωπισμό. Με βάση το διαχωρισμό αυτό, διαφοροποιούνται και τα διάφορα νομικά και συνταγματικά προβλήματα¹.

¹ Δημητρόπουλος Α. «Γενική Συνταγματική Θεωρία», σελ.11, «Το πρόβλημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων εμφανίζεται στην ατομιστική έννομη τάξη, ως πρόβλημα προστασίας κυρίως από την ιδιωτική εξουσία. Στην ολοκληρωτική έννομη τάξη εμφανίζεται κυρίως ως πρόβλημα προστασίας από το κράτος. Η ολοκλήρωση της προστασίας του ανθρώπου, των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μόνο στο νομικό πλαίσιο του κοινωνικού ανθρωπισμού είναι δυνατή».

ε) Θετικός - Υπερθετικός χαρακτήρας του δικαίου

Ο όρος «θετικό» δίκαιο σημαίνει την ισχύουσα, ρητά διατυπωμένη και υποχρεωτικής εφαρμογής νομοθεσία σε ορισμένο τόπο και χρόνο. Το δίκαιο έχει χαρακτήρα θετικό. Οι «υπερθετικές αρχές» υλοποιούνται μόνο με τη μετατροπή τους σε θετικό δίκαιο. Στο θετικό δίκαιο δεν υπάγεται μόνο το παραγόμενο από την κρατική εξουσία, αλλά και εκείνο που παράγεται από τη φύση του πράγματος ως πηγής δικαίου. Δεν είναι μόνο το γραπτό, αλλά και το δίκαιο που επικρατεί στην κοινωνική συνείδηση. Από την άλλη ο όρος «υπερθετικό» δίκαιο σημαίνει το αιώνιο και αναλλοίωτο Δίκαιο που βασίζεται στην ανθρώπινη φύση και στη λογική. Σε περίπτωση σύγκρουσης του γραπτού δικαίου με το από τη φύση των πραγμάτων παραγόμενο δίκαιο, υπερισχύει το δεύτερο, καθώς ο νόμος δε μπορεί να επιβάλλει τα «παρά φύσιν».

στ) Στατικότητα - Μεταβλητότητα του δικαίου

Σύμφωνα με τη σύγχρονη επιστημονική πεποίθηση, το δίκαιο δεν παραμένει αμετάβλητο, αλλά εξελίσσεται διαλεκτικά. Η εξέλιξη αυτή επιτελείται ποσοτικά και ποιοτικά. Κύριο παράδειγμα της μεταβλητότητας αυτής των πραγμάτων, που έρχεται σε σύγκρουση με τη θεωρία περί στατικότητας του είναι (το «αναλλοίωτο» του είναι), αποτελεί η μετατροπή της έννομης τάξης από ατομιστική σε ανθρωπιστική.

ζ) Αξιολογική - Ουδέτερη έννομη τάξη

Η έννομη τάξη δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ούτε ως αξιολογική, ούτε όμως ως αξιολογικά ουδέτερη, με την έννοια ότι το δίκαιο παράγεται μεν από αξίες-ιδέες, όπως υποστηρίζει ο νομικός ιδεαλισμός, βασίζεται εντούτοις και στην στην ανθρώπινη αξία, για παράδειγμα, που αποτελεί αξία - πραγματικότητα όμως και όχι ως ιδέα. Το γεγονός ωστόσο, ότι ο κοινωνικός ανθρωπισμός κατοχυρώνεται και Συνταγματικά, μας αποτρέπει από το να χαρακτηρίσουμε την έννομη τάξη ως αξιολογικά ουδέτερη και από την άλλη μας ωθεί στο χαρακτηρισμό της ως αξιολογικής.

γ. Κριτήρια ερμηνείας στο δίκαιο

Σκοπός της ερμηνείας του δικαίου είναι καταρχήν η ανεύρεση του νοήματος του ισχύοντος κανόνα δικαίου. Παράλληλα, έργο της νομικής επιστήμης είναι και η κριτική του ισχύοντος δικαίου, με σκοπό τη βελτίωση του. Με βάση λοιπόν το σκοπό, μπορούμε να διακρίνουμε αρχικά την ερμηνεία του δικαίου σε:

- **de lege lata (de constitutione lata)** ερμηνεία, με την οποία εξετάζεται το πώς είναι, τί ισχύει για τον κανόνα δικαίου.
- **de lege ferenda (de constitutione ferenda)** ερμηνεία, η οποία αποβλέπει στο πώς θα έπρεπε να είναι ο κανόνας δικαίου.

Σ' αυτό το σημείο, οφείλουμε να τονίσουμε πως και οι δύο αυτές μέθοδοι αποτελούν σημαντικό έργο της νομικής επιστήμης. Από τη μία με τη de lege lata ερμηνεία αποδίδεται η ουσία του κανόνα δικαίου, από την άλλη με την de lege ferenda ερμηνεία επιτυγχάνεται κριτική σ' αυτή. Η de lege ferenda νομική έρευνα προϋποθέτει την de lege lata και βασίζεται στα συμπεράσματα της, καθώς, ο καθορισμός του "δέοντος" προϋποθέτει τον καθορισμό του "είναι".

Επιπλέον, με κριτήριο το *υποκείμενο*, η ερμηνεία του δικαίου διακρίνεται σε αυθεντική, επίσημη και επιστημονική.

- Η **αυθεντική** ερμηνεία πραγματοποιείται από συγκεκριμένο προς τούτο αρμόδιο όργανο. Η αυθεντική ερμηνεία δεν επιδέχεται αμφισβήτηση και είναι δεσμευτική. Στην περίπτωση της ερμηνείας των συνταγματικών διατάξεων η αυθεντική ερμηνεία επιτελείται από το συντακτικό νομοθέτη. Είναι δυνατή μόνο κατά την αναθεώρηση του Συντάγματος και εμφανίζεται με τη μορφή ερμηνευτικών δηλώσεων, που αποτελούν μέρος του συνταγματικού κειμένου. Ο κοινός νομοθέτης δεν έχει εξουσία αυθεντικής ερμηνείας των συνταγματικών διατάξεων.
- Η **επίσημη** ερμηνεία πραγματοποιείται από τα όργανα του κράτους κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Δε διαθέτει τη μοναδικότητα της αυθεντικής ερμηνείας, συνεπώς είναι αμφισβητήσιμη. Κατά την άσκηση της προβλεπόμενης από τους κανόνες δικαίου εξουσίας, τα κρατικά όργανα, όπως ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ή η Βουλή, καλούνται σε πολλές περιπτώσεις να ερμηνεύσουν και να εφαρμόσουν συνταγματικές διατάξεις. Καθώς λοιπόν η ερμηνεία αυτή

επιτελείται από τα αρμόδια, κατά περίπτωση, κρατικά όργανα, καλείται «επίσημη».

- Η **επιστημονική** ερμηνεία, τέλος, διενεργείται από ερμηνευτές με ειδικές, εξειδικευμένες γνώσεις πάνω στο θέμα που εξετάζεται και ως εκ τούτου έχει αυξημένο κύρος.

δ. Μέθοδοι ερμηνείας στο δίκαιο

Πέντε είναι οι κλασικές μέθοδοι ερμηνείας : α) Η γραμματική ερμηνεία. β) Η λογική ερμηνεία. γ) Η ιστορική ερμηνεία. δ) Η συστηματική ερμηνεία. ε) Η τελολογική ερμηνεία. Πρόσφατα προτάθηκε η προσθήκη της συγκριτικής, ως αυτοτελούς ερμηνευτικής μεθόδου. Οι ερμηνευτικές μέθοδοι δεν αλληλοαποκλείονται, αλλά αντίθετα αλληλοσυμπληρώνονται. Η διατύπωση τους ανάγεται στον F.C. v. Savigny και βρίσκουν εφαρμογή, όχι μόνο στην ερμηνεία ευρύτερα του δικαίου, αλλά και συγκεκριμένα στην ερμηνεία του Συντάγματος. Γιαυτό θα αναλυθούν περαιτέρω στη σχετική παράγραφο.

Γ. Η Ερμηνεία του Συντάγματος

Η ερμηνεία είναι αναγκαίο παρακολούθημα του Συντάγματος. Το Σύνταγμα, ρυθμίζοντας την ανθρώπινη συμπεριφορά στις άπειρες δυνατότητες εκδήλωσης της με κανόνες γενικούς και αφηρημένους, συγχρόνως όμως πεπερασμένους σε αριθμό, είναι ως ανθρώπινο δημιούργημα ατελής. Εμφανίζει ελαττώματα, ασάφειες², κενά³ και αντινομίες⁴. Έργο της ερμηνείας είναι να θεραπεύει τα αναγκαίως συνεχόμενα με το δίκαιο ελαττώματα του. Γι' αυτό ακριβώς είναι και αναπόδραστο παρακολούθημα του.

² . Αραβαντινός Ι. "Εισαγωγή στην επιστήμη του Δικαίου" σελ. 156 «Ασάφεια ενυπάρχει στους κανόνες δικαίου, όταν οι λέξεις τους καταλείπουν κάποια αοριστία σε σχέση είτε προς τα πραγματικά τους είτε προς τις έννομες συνέπειές τους».

³ . Αραβαντινός Ι. "Εισαγωγή στην επιστήμη του Δικαίου" σελ. 158 «κενό των κανόνων δικαίου συντρέχει κάθε φορά που το ισχύον δίκαιο αφήνει αρρυθμιστη μία συγκεκριμένη περίπτωση, μολονότι ρυθμίζει άλλες περιπτώσεις».

⁴ . Αραβαντινός Ι. "Εισαγωγή στην επιστήμη του Δικαίου" σελ. 157, «Αντινομία διαπιστώνεται όταν δύο κανόνες δικαίου συγκρούονται, καθώς συνδέουν προς το αυτό πραγματικό δύο ασυμβίβαστες μεταξύ τους έννομες συνέπειες».

Ως ερμηνεία του Συντάγματος νοείται τόσο η ερμηνεία του τυπικού⁵, όσο και η ερμηνεία του ουσιαστικού⁶ Συντάγματος. Οι τρόποι και τα είδη της ερμηνείας του δικαίου είναι και τρόποι και είδη της ερμηνείας του Συντάγματος. Έτσι, το Σύνταγμα υπόκειται σε γραμματική, ιστορική, συστηματική, λογική και τελολογική ερμηνεία, η οποία μπορεί να διακριθεί τόσο με βάση το σκοπό, όσο και με βάση το υποκείμενο που την επιτελεί. Οι δε πλημμέλειές του, οι ασάφειες, οι αντινομίες και τα κενά θεραπεύονται με ερμηνεία εντός του κανόνα, εκτός του κανόνα αλλά εντός του δικαίου και πέραν από τον κανόνα, αντίστοιχα.

α. Η αναγκαιότητα της ερμηνείας του Συντάγματος

Για να κατανοήσουμε τους λόγους για τους οποίους η ερμηνεία του Συντάγματος αποτελεί μια απαραίτητη διαδικασία, πρέπει πρώτα να διερευνήσουμε τις ιδιομορφίες που αυτό παρουσιάζει. Κατ' αρχήν, αποτελεί θεμελιώδη νόμο για την οργάνωση και τη λειτουργία της πολιτείας και της κοινωνίας, ενώ παράλληλα παρουσιάζει έντονα πολιτικό χαρακτήρα. Μπορεί δηλαδή, να χρησιμοποιηθεί και συνήθως χρησιμοποιείται ως πολιτικό επιχείρημα στο στίβο της πολιτικής αντιπαράθεσης. Επιπλέον, βασική ιδιομορφία του Συντάγματος αποτελεί η ελλειπτικότητα και ο γενικός τρόπος με τον οποίο είναι διατυπωμένες οι διατάξεις του, που συνεπάγεται αναπόφευκτα τη δημιουργία αμφισημιών, κενών, αντινομιών και ασαφειών, καθιστώντας το έργο του ερμηνευτή εξόχως δυσχερές. Τέλος, ένα τρίτο χαρακτηριστικό εντοπίζεται στην αυξημένη τυπική δύναμη των κανόνων του και συνεπώς στην αδιαμφισβήτητη ποιοτική υπεροχή στο πλαίσιο της ισχύουσας έννομης τάξης. Είναι επομένως προφανές, πως η τυπική υπεροχή του Συντάγματος, ως ανώτατου νόμου (*supremae legi*) και κατ' επέκταση ο θεμελιώδης ρόλος που διαδραματίζει στην κοινωνικοπολιτικοοικονομική ζωή καθιστούν την ερμηνεία του απαραίτητη.

β. Μορφές Συνταγματικής ερμηνείας

⁵ . Τυπικό Σύνταγμα είναι αυτό που χαρακτηρίζεται από την ανώτερη τυπική ισχύ του σε σχέση με τους λοιπούς νόμους

⁶ . Ουσιαστικό Σύνταγμα αυτό που αναφέρεται στη συγκρότηση, στην οργάνωση και στην άσκηση της κρατικής εξουσίας, ανεξάρτητα από την τυπική ισχύ του.

Η τυπική υπεροχή του Συντάγματος έναντι των άλλων, κοινών νόμων, οδηγεί στην ανάγκη ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Προκειμένου όμως αυτή να καταστεί δυνατή, επιβάλλεται πρώτα η δυνατότητα ερμηνείας των συνταγματικών νόμων. Παρατηρούμε δηλαδή, ότι η συνταγματική ερμηνεία είναι βασικά αμφίδρομη, από το συνταγματικό στο κοινό δίκαιο και το αντίστροφο. Η συνταγματική ερμηνεία έχει τρεις βασικές μορφές: την καθοριστική, την προσδιοριστική και τη συμπληρωματική.

1. Η **καθοριστική** ερμηνεία ερευνά το πρόβλημα της ισχύος ή μη των διατάξεων του κοινού γραπτού δικαίου. Πρόκειται κυρίως για την έρευνα της συνταγματικότητας των κοινών κανόνων δικαίου.

2. Η **προσδιοριστική** ερμηνεία αναζητεί τον προσδιορισμό του περιεχομένου, τη συγκεκριμενοποίηση του νοήματος των γραπτών κανόνων. Στο πλαίσιο της προσδιοριστικής ερμηνείας, ιδιαίτερη σημασία έχει η συγκεκριμενοποίηση των αόριστων νομικών εννοιών και γενικών ρητρών από το περιεχόμενο των συνταγματικών διατάξεων, ενισχυόμενης έτσι σε μεγάλο βαθμό της ασφάλειας του δικαίου. Οι συνταγματικές διατάξεις προσδιορίζουν ένα minimum περιεχόμενο γενικών ρητρών, χωρίς να εμποδίζουν την παραπέρα διάπλαση τους, που διαμορφώνεται με την εξέλιξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής.

3. Τέλος η **συμπληρωματική** ερμηνεία κατευθύνεται προς την αποκάλυψη θετικών κανόνων δικαίου, που δε βρίσκονται γραπτά διατυπωμένοι, πλην όμως εμπεριέχονται στην έννομη τάξη. Οι κανόνες αυτοί μπορεί να έχουν είτε ειδικό περιεχόμενο και να παράγονται από την εφαρμογή ενός προβλεπόμενου γενικού κανόνα σε συγκεκριμένη κατηγορία περιπτώσεων, είτε γενικό περιεχόμενο και να παράγονται από τη σύνθεση του περιεχομένου ειδικών γραπτών κανόνων δικαίου.

γ. Μέθοδοι ερμηνείας του Συντάγματος

Όπως επιγραμματικά αναφέρθηκε στην §δ του Β κεφαλαίου οι μέθοδοι ερμηνείας που χρησιμοποιούνται γενικά στο δίκαιο, χρησιμοποιούνται και κατά την ερμηνεία του Συντάγματος. Έτσι έχουμε: 1) τη γραμματολογική ερμηνεία, 2) τη λογική ερμηνεία, 3) την ιστορική ερμηνεία, 4) τη συστηματική και 5) την τελολογική μέθοδο ερμηνείας. Ακολουθεί εκτενέστερη ανάλυσή τους.

1) Γραμματολογική:

Η γραμματολογική ερμηνεία επιδιώκει την ανεύρεση του νοήματος του κανόνα δικαίου με τον προσδιορισμό της σημασίας των λέξεων, σύμφωνα με τους γραμματικούς, συντακτικούς και ετυμολογικούς κανόνες. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιδιώκεται και η ανεύρεση του νοήματος του νόμου, μέσα δηλαδή από το κείμενο, το γράμμα που τον συγκροτεί. Στη νομική επιστήμη η χρησιμοποίηση της γλώσσας έχει ιδιαίτερη σημασία και ιδιαιτερότητες. Η νομική επιστήμη έχει ιδιαίτερους τρόπους έκφρασης και ειδικούς νομικούς όρους. Πολλοί από τους όρους, που χρησιμοποιούνται στα νομικά κείμενα, δεν έχουν απαραίτητα το ίδιο περιεχόμενο στην καθομιλουμένη γλώσσα, αλλά άλλοτε ευρύτερο και άλλοτε στενότερο. Πολλοί όροι έχουν καταστεί νομικοί όροι, δηλαδή όροι με συγκεκριμένο, προκαθορισμένο περιεχόμενο. Γι' αυτό γίνεται λόγος για νομική γλώσσα. Ο προσδιορισμός του νοηματικού περιεχομένου των λέξεων επιχειρείται βασικά με τους εξής τρόπους: α) Με την έρευνα της ετυμολογικής προέλευσης της λέξης, έτσι ώστε να ανευρεθεί η βαθύτερη σημασία της. β) Με την εύρεση του περιεχομένου των λέξεων (ουσιαστικών, επιθέτων, ρημάτων κτλ.) με βάση το γραμματικό τύπο με τον οποίο εμφανίζονται. γ) Με τη διερεύνηση του συντακτικού τύπου με τον οποίο εμφανίζονται οι λέξεις. Παρατηρούμε δηλαδή πως η γραμματολογική ερμηνεία εργάζεται ετυμολογικά και χρησιμοποιεί επίσης τους κανόνες της γραμματικής και του συντακτικού, προκειμένου να καθορίσει το νόημα του νομικού κειμένου. Το νομικό κείμενο θέτει ένα πλαίσιο, μέσα στο οποίο κινείται η ερμηνευτική διεργασία και το οποίο σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υπερβεί ή να καταργήσει ο νομικός. Μπορεί ωστόσο να το ερμηνεύσει βασισμένος στους κανόνες της γραμματικής και του συντακτικού, μέσα στα όρια που του προσφέρει ο νόμος⁷, διεργασία που θα αποτελέσει την αφετηρία της ερμηνευτικής προσπάθειας. Αποτελεί επομένως η λεκτική διατύπωση την αφετηρία της ερμηνευτικής προσπάθειας. Ωστόσο πρέπει να τονίσουμε πως δεν αρκεί μόνη η χρήση αυτής για να οδηγηθούμε στην ολοκλήρωση της νομικής έρευνας.

⁷. Σε πολλές περιπτώσεις οι χρησιμοποιούμενοι από το συντακτικό νομοθέτη όροι, δε χρησιμοποιούνται με τη στενή νομική τους έννοια, αλλά με ευρύτερο περιεχόμενο. Σε ορισμένες πάλι περιπτώσεις, η ίδια λέξη χρησιμοποιείται στο συνταγματικό κείμενο με διαφορετικές σημασίες. Άλλοτε πάλι σε ορισμένες λέξεις προσδίδεται κατά παράδοση συγκεκριμένο περιεχόμενο. Είναι επίσης δυνατό ο συντακτικός νομοθέτης να απευθύνεται στον κοινό νομοθέτη για τον καθορισμό του περιεχομένου συγκεκριμένων όρων και εννοιών. Στις περιπτώσεις αυτές της εννοιολογικής νομοθετικής εξουσιοδότησης οι λέξεις του συνταγματικού κειμένου προσλαμβάνουν το περιεχόμενο, που τους αποδίδει ο κοινός νομοθέτης.

2) Λογική μέθοδος:

Η λογική μέθοδος, βασίζεται στους κανόνες της τυπικής λογικής, προκειμένου να προβεί στη διακρίβωση του περιεχομένου - του αληθούς νοήματος του κανόνα δικαίου. Έτσι η μέθοδος τις λογικής λειτουργεί επιστρατεύοντας επιχειρήματα, που οδηγούν στην κατάρτιση συλλογισμών, τα οποία είναι: α) Το επιχείρημα "εξ αντιδιαστολής", κατά το οποίο, εφόσον ο νόμος ρυθμίζει ρητά το Α ζήτημα, συνάγεται ότι για το αντίθετο του Β ζήτημα ισχύει η αντίθετη ρύθμιση. β) Το επιχείρημα της "εις άτοπον απαγωγής", κατά το οποίο το αληθές νόημα του κανόνα δικαίου προκύπτει μετά τον αποκλεισμό άλλων λιγότερο πιθανών ερμηνευτικών εκδοχών. γ) Το επιχείρημα "εκ του μείζονος εις το έλατον", κατά το οποίο εφόσον το δίκαιο επιτρέπει το μείζον, συνάγεται ότι θα επιτρέπει και το έλατον. δ) Το αντίθετο επιχείρημα "εκ του ελάσσονος εις το μείζον", κατά το οποίο εφόσον το δίκαιο απαγορεύει το έλατον, πολύ περισσότερο απαγορεύει το μείζον και ε) Το "εκ της σιγής του νόμου", κατά το οποίο το συναγόμενο συμπέρασμα στηρίζεται στη σιωπή του νόμου.

3) Ιστορική μέθοδος:

Η ιστορική μέθοδος, επιδιώκει την ερμηνεία του κανόνα δικαίου μέσα από την έρευνα της γένεσης και της εξέλιξης του νομικού φαινομένου, στο οποίο αυτός αναφέρεται, στις διάφορες εποχές. Διερευνά δηλαδή τη βαθύτερη «βούληση», το σκοπό του νομοθέτη. Η μέθοδος αυτή βασίζεται στην άποψη πως η κατανόηση ενός νομικού φαινομένου προϋποθέτει τη γνώση των συνθηκών δημιουργίας του και της παραπέρα εξέλιξης του στην πορεία της εφαρμογής του, καθώς οι σχέσεις και οι έννοιες του παρελθόντος δεν έχουν παραμείνει αμετάβλητες και δεν έχουν την ίδια μορφή και σήμερα. Τέλος, κατά τη χρήση αυτής της μεθόδου πρέπει να καταβάλλεται προσπάθεια από την πλευρά του ερμηνευτή, να μη χρησιμοποιούνται σύγχρονα κριτήρια στην αξιολόγηση του παρελθόντος. Η μέθοδος αυτή, αν και δε φαίνεται ιδιαίτερα ισχυρή σε σύγκριση με της άλλες, εντούτοις έχουμε παραδείγματα από την ελληνική νομολογία, στα οποία εφαρμόστηκε. Έτσι, για παράδειγμα η ΑΕΔ (Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο) 6/1982, για να διερευνήσει ότι ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου για το κώλυμα εκλογιμότητας του άρθρου 56 του Συντάγματος νοούνται όλα ανεξαιρέτως τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, έκανε ρητή αναφορά στις συζητήσεις στη Βουλή.

4) Συστηματική μέθοδος:

Συστηματική ερμηνεία είναι εκείνη που καθορίζει το νόημα της νομικής διάταξης με βάση την ένταξη της στο γενικότερο και ειδικότερο σύστημα κανόνων δικαίου στο οποίο αναφέρεται⁸. Είναι ερμηνεία συνδυαστική, καθώς επιδιώκει την ερμηνεία της τρέχουσας διάταξης μέσω του συνδυασμού περισσότερων κανόνων δικαίου. Βασίζεται στην άποψη πως εφόσον ένας κανόνας δικαίου αποτελεί μέρος της ευρύτερης έννομης τάξης, δεν είναι δυνατή η αυτόνομη ερμηνεία του. Αντίθετα, πρέπει να ερμηνευτεί στην αλληλεπίδρασή του με άλλους κανόνες.

5) Τελολογική μέθοδος:

Η τελολογική ερμηνεία, όπως δηλώνει και η ονομασία της (τέλος = σκοπός), αναζητεί το σκοπό του νόμου, τη ratio legis και μ' αυτόν τον τρόπο επιδιώκει την ανεύρεση του αντικειμενικού νοήματος του. Σε αντίθεση με τη συστηματική ερμηνεία, η μέθοδος αυτή δεν αναζητεί το σκοπό του νομοθέτη, αλλά του νόμου, ο οποίος μάλιστα εξελίσσεται μέσα στο χρόνο. Αποβλέπει δηλαδή η τελολογική ερμηνεία στην ανεύρεση του αντικειμενικού σκοπού του νόμου, και όχι στη διερεύνηση του υποκειμενικού σκοπού του νομοθέτη, όπως η συστηματική. Έτσι η τελολογική ερμηνεία συγγενεύει με τη συστηματική, την οποία προϋποθέτει και συμπληρώνει. Ένα παράδειγμα τελολογικής ερμηνείας παρμένο από την ελληνική νομολογία, αποτελεί η απόφαση του ΣτΕ 1933/1998 (όπου αποδεικνύεται πως η κοινωνική πραγματικότητα επιδρά και επηρεάζει το δίκαιο), σύμφωνα με την οποία: «Στο άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος ορίζεται ότι οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου, στο δε άρθρο 4 παρ. 2 ότι Έλληνες και Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Κατά την έννοια των διατάξεων αυτών, σε περίπτωση που διαπιστώνεται ότι σε βάρος μιας κατηγορίας προσώπων έχουν αναμφισβήτητα δημιουργηθεί στην πράξη, λόγω κοινωνικών προκαταλήψεων, τέτοιες διακρίσεις, ώστε η απαρέγκλιτη εφαρμογή της αρχής της ισότητας να καταλήγει σε μια κατ' επίφαση μόνο ισότητα, ενώ ουσιαστικά παγιώνει και διαιωνίζει μιαν υφιστάμενη άνιση κατάσταση, είναι εντός του πνεύματος της συνταγματικής αρχής της ισότητας η λήψη από μέρους του νομοθέτη, κοινού ή κανονιστικού, των αντίστοιχων θετικών υπέρ της κατηγορίας

⁸. Δημητροπουλος Αντρέας, "Η ερμηνεία του συντάγματος", σελ. 35

αυτής μέτρων, όπου είναι πρόσφορα και αναγκαία, για ορισμένο χρονικό διάστημα, ώστε να μειωθούν οι υπάρχουσες ανισότητες, μέχρις ότου εγκαθιδρυθεί μια πραγματική ισότητα. Δεν αντιβαίνει, συνεπώς, κατ' αρχήν στο Σύνταγμα, αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις αυτές, η λήψη θετικών υπέρ των γυναικών μέτρων, στο βαθμό που τα μέτρα αυτά αποβλέπουν στην επίσπευση της αποκατάστασης μιας πραγματικής ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών»

δ. Είδη ερμηνείας του Συντάγματος

Με βάση τα είδη αυτά, που αντιστοιχούν στα είδη των ελαττωμάτων των κανόνων δικαίου, μπορούμε να διακρίνουμε την ερμηνεία του Συντάγματος σε "ευρεία" και "στενή". Η λεγόμενη "ευρεία ερμηνεία" περιλαμβάνει και τα τρία είδη ερμηνείας (ερμηνεία εντός του κανόνα, εκτός του κανόνα αλλά εντός του δικαίου και πέραν από τον κανόνα). Αντίθετα η "στενή ερμηνεία" περιλαμβάνει μόνο τα δύο πρώτα (ερμηνεία εντός του κανόνα, εκτός του κανόνα αλλά εντός του δικαίου). Η ερμηνεία πέρα από τον κανόνα δικαίου, με την οποία διενεργείται η πλήρωση κενών, χωρεί πέρα από το γλωσσικό-λεκτικό νόημα του κανόνα και γι' αυτό δε συνιστά ερμηνεία υπό στενή αλλά υπό ευρεία έννοια.

• 1. Η ερμηνεία εντός του κανόνα δικαίου

Σε πολλές περιπτώσεις, ο κανόνας δικαίου πάσχει από ασάφεια, δηλαδή μεταξύ του γράμματος και του νοήματος του κανόνα εμφιλοχωρούν κενά. Αυτό συμβαίνει α) είτε γιατί ο νομοθέτης χρησιμοποίησε αόριστες εκφράσεις, β) είτε διότι αθέλητα εκφράστηκε στενότερα του δέοντος, γ) είτε διότι αθέλητα εκφράστηκε ευρύτερα του δέοντος, είτε τέλος δ) διότι ηθελημένα άφησε μια ειδική περίπτωση αρρύθμιστη, προβαίνοντας λχ. σε ενδεικτική απαρίθμηση περιπτώσεων, με τη χρησιμοποίηση συνήθως της λέξης "ιδίως" (Η τελευταία περίπτωση αποτελεί υποπερίπτωση της δεύτερης). Στόχος λοιπόν της ερμηνείας εντός του κανόνα δικαίου είναι να ανευρίσκει το νόημα του ασαφούς κανόνα δικαίου. Ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται με τα εξής μέσα:

α. **Τα a fortiori επιχειρήματα** τα οποία είναι δύο, το «εκ του μείζονος περί ελάσσονος» (a maiori ad minus) και το «εκ του ελάσσονος περί μείζονος». Σύμφωνα με το πρώτο, όταν ο νόμος επιβάλλει ή επιτρέπει το μείζον, προφανώς επιβάλλει ή επιτρέπει το

έλασσον. Σύμφωνα με το δεύτερο, όταν ο νόμος απαγορεύει το έλασσον, προφανώς απαγορεύει και το μείζον. Στο σημείο αυτό οφείλουμε να τονίσουμε πως τα επιχειρήματα αυτά δε χρησιμοποιούνται αδιακρίτως, αλλά με βάση το είδος του ερμηνευόμενου νόμου. Έτσι αν αυτός είναι επιτακτικός ή επιτρεπτικός, αρμόζον είναι το επιχείρημα εκ του μείζονος περί ελάσσονος, ενώ αν είναι απαγορευτικός, αρμόζον είναι το επιχείρημα εκ του ελάσσονος περί μείζονος. Χρησιμοποιούνται πάντως σε κάθε περίπτωση, προκειμένου να θεραπευτεί η πλημμέλεια της στενότερης του δέοντος έκφρασης του νομοθέτη ή να απαλειφθεί το χάσμα που προέκυψε από την ενδεικτική απαρίθμηση διαφόρων περιπτώσεων, στην οποία προέβη.

β. Το επιχείρημα της αναλογίας, το οποίο χρησιμοποιείται όταν ο κανόνας δικαίου δεν περιέχει συγκεκριμένη ρύθμιση, η έννομη τάξη όμως αξιώνει τη ρύθμιση, ακριβώς διότι η μη ρυθμισμένη περίπτωση παρουσιάζει ομοιότητα με τις ρυθμισμένες από τον κανόνα δικαίου περιπτώσεις. Για παράδειγμα το άρθρο 23 παρ.2 εδ. β' του Συντάγματος απαγορεύει την απεργία οποιασδήποτε μορφής στους δικαστικούς λειτουργούς και σ' αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας. Δεν αναφέρεται όμως στους υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις. Με το επιχείρημα της αναλογίας η απαγόρευση πρέπει να θεωρείται ότι καταλαμβάνει και αυτούς.

γ. Το από του εναντίου επιχείρημα. Στην περίπτωση που η εφαρμογή του επιχειρήματος της αναλογίας δεν είναι δυνατή, καθώς ενδέχεται η αρρύθμιστη περίπτωση να μην παρουσιάζει αποχρώσα ομοιότητα με τις ρυθμισμένες περιπτώσεις, οπότε ο ερμηνευόμενος κανόνας δικαίου δεν επιτρέπεται να θεωρηθεί ότι συμπεριλαμβάνει και την αρρύθμιστη, εφαρμόζεται το από του εναντίου επιχείρημα.

δ. Τη διασταλτική ερμηνεία, με τη χρήση της οποίας επιχειρείται η αποκατάσταση του νοήματος του κανόνα δικαίου με διαστολή, δηλαδή με διεύρυνση του γράμματος του κανόνα. Η ερμηνεία αυτή εφαρμόζεται στις περιπτώσεις που ο νομοθέτης εκφράστηκε στενότερα του δέοντος καθώς και στην περίπτωση της ενδεικτικής απαρίθμησης επιταγών, ευχερειών ή απαγορεύσεων. Τέλος, για τη διαστολή του γράμματος του κανόνα δικαίου μπορούν να επιστρατευτούν το επιχείρημα της "αναλογίας" ή το επιχείρημα "από του ελάσσονος περί του μείζονος" και άλλοτε "από του μείζονος περί ελάσσονος".

ε. **Τη συσταλτική ερμηνεία**, με την οποία επιχειρείται αποκατάσταση του νοήματος του κανόνα δικαίου σε περίπτωση που ο νομοθέτης εκφράστηκε ευρύτερα του δέοντος. Για παράδειγμα, το άρθρο 6 παρ. 2 του Συντάγματος ορίζει ότι «Όποιος συλλαμβάνεται για αυτόφωρο έγκλημα ή με ένταλμα, προσάγεται στον αρμόδιο ανακριτή το αργότερο μέσα σε εικοσιτέσσερις ώρες από τη σύλληψη...». Ωστόσο, σε περίπτωση που η αστυνομική αρχή, αφού διενεργήσει τη σύλληψη, πεισθεί ότι ο συλληφθείς δε διέπραξε το αδίκημα, δικαιούται να τον απολύσει πριν την παρέλευση εικοσιτετραώρου. Στην περίπτωση αυτή διενεργείται συσταλτική ερμηνεία, καθώς προστίθεται μια νέα προϋπόθεση στη συνταγματική διάταξη, η οποία στενεύει το εύρος της εφαρμογής της.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι από τη συσταλτική και διασταλτική ερμηνεία διαφέρει η στενή και ευρεία ερμηνεία, καθώς στις τελευταίες ο ερμηνευτής κινείται εντός του γράμματος του νόμου, που περιλαμβάνει έναν πολυσήμαντο όρο, τον οποίο κατανοεί στενότερα ή ευρύτερα. Αντίθετα οι συσταλτική και διασταλτική ερμηνεία ξεπερνούν το γράμμα του νόμου, συστέλλοντάς το η διαστέλλοντάς το αντίστοιχα.

• **2. Η ερμηνεία εκτός του κανόνα, αλλά εντός του δικαίου.**

Σε περίπτωση ύπαρξης αντίθετων, μεταξύ τους νόμων, όπου ο ένας επιτάσσει ή επιτρέπει μια πράξη, την οποία άλλος νόμος δεν επιτρέπει, προκύπτει αντινομία⁹. Στην άρση τέτοιου είδους αντινομιών λοιπόν, αποσκοπεί η ερμηνεία εκτός του κανόνα αλλά εντός του δικαίου. Το αίτημα αυτό για ενότητα της έννομης τάξης εκδηλώνεται προς διάφορες κατευθύνσεις, ιεραρχικά, λογικά, χρονικά, αξιολογικά¹⁰ και επιτυγχάνεται με την καθιέρωση των εξής αρχών (που αποκαλούνται και αξιώματα):

α. Η ιεραρχική ενότητα της έννομης τάξης και η αρχή "lex superior derogat legi inferiori" (ο ανώτερος νόμος κατισχύει του κατώτερου). Η αρχή αυτή αποτελεί την ιεραρχική εκδήλωση της ενότητας του συστήματος κανόνων δικαίου, βάση της οποίας στο Σύνταγμα περιέχονται κανόνες ανώτερου τυπικού κύρους από τους νόμους και

⁹. Η αντινομία περιγράφεται, σύμφωνα με το Λατίνο συγγραφέα της πραγματείας «Ad C. Herennium, De ratione dicenti» ως εξής: «Ex cocontrariiselegibus controversia constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia vetat quippiam fieri»

¹⁰. Βλ. Σούρλα «Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου», σελ. 171επ.

τις κανονιστικές διοικητικές πράξεις (που αποτελούν κανόνες κατώτερου τυπικού κύρους από τους νόμους), οι οποίες δεν επιτρέπεται να αντίκεινται σ' αυτό¹¹.

β. Η λογική ενότητα της έννομης τάξης και η αρχή "lex specialis derogat legi generali" (ο ειδικότερος νόμος κατисχύει του γενικότερου). Η συγκεκριμένη αρχή αποτελεί τη λογική εκδήλωση της ενότητας του συστήματος κανόνων δικαίου, εξετάζει δηλαδή τη λογική συνοχή τους. Έτσι, για παράδειγμα το άρθρο 37 παρ. 3 του Συντάγματος, κατисχύει του άρθρου 89 παρ. 4 (όταν συντρέχουν οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις, καθώς το τελευταίο αποτελεί γενική ρύθμιση, που απαγορεύει εν γένει στους δικαστικούς λειτουργούς να συμμετέχουν στην Κυβέρνηση, ενώ το πρώτο εισάγει σε μορφή ειδικής διάταξης, την εξαίρεση που υφίσταται σε συγκεκριμένη περίπτωση (αν δεν τελεσφορήσουν οι διερευνητικές εντολές προς τους αρχηγούς των τριών πρώτων πολιτικών κομμάτων και αποτύχει ο σχηματισμός κυβέρνησης απ' όλα τα κόμματα της Βουλής).

γ. Η χρονική ενότητα της έννομης τάξης και η αρχή "lex posterior derogat legi priori" (ο νεότερος νόμος κατисχύει του παλιότερου). Η ενότητα του συστήματος του κανόνα δικαίου εκδηλώνεται επίσης κατά χρόνο. Στην περίπτωση που ο νεοθεσπιζόμενος κανόνας δικαίου έρχεται σε αντίφαση με παλαιότερο, κατисχύει ο πρώτος. Η εφαρμογή αυτής της αρχής προϋποθέτει οι δύο κανόνες δικαίου να τελούν σε αντινομία μεταξύ τους και όχι σε σχέση γενικού-ειδικού και να έχουν ίσο τυπικό κύρος.

• 3. Η ερμηνεία πέρα από τον κανόνα δικαίου

Σκοπός της ερμηνείας πέρα από τον κανόνα δικαίου είναι η πλήρωση των κενών του δικαίου. Κενό υπάρχει στο δίκαιο, όταν μια περίπτωση δε ρυθμίζεται από κανόνες δικαίου, ενώ η έννομη τάξη αξιώνει τη ρύθμισή της, διότι η περίπτωση αυτή παρουσιάζει αποχρώσα ομοιότητα προς άλλες περιπτώσεις ρυθμισμένες από κανόνες δικαίου¹². Τα κενά δικαίου μπορεί να είναι ηθελημένα ή μη

¹¹. Η τυπική ανωτερότητα του Συντάγματος καθίσταται εμφανής στα άρθρα: 87 παρ. 2, 93 παρ. 4, 110 παρ. 1, καθώς και μέσα από την αναφερόμενη στο άρθρο 110 (αυστηρή) διαδικασία αναθεώρησης των συνταγματικών διατάξεων.

¹². Σπυρόπουλος Φίλιππος Κ., "Η ερμηνεία του Συντάγματος", σελ. 110

ηθελημένα (κατά κανόνα). Στην πρώτη περίπτωση ο νομοθέτης με γνώση του άφησε μια περίπτωση αρρυθμιστη, γιατί δεν ήθελε η περίπτωση αυτή να καλυφθεί από τη θεσπιζόμενη ρύθμιση¹³, ενώ στη δεύτερη ο νομοθέτης δεν προέβλεψε ή δεν μπόρεσε να προβλέψει τη σχετική περίπτωση. Τα κενά δικαίου πληρούνται με αναλογία

Από τη σύμφωνα με τα παραπάνω ερμηνεία, με τη στενή έννοια του όρου, διαφέρει ο εντοπισμός του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου, που εφαρμόζεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Η διακρίβωση του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου ανήκει στη γενικότερη νομική ανάλυση, δεν αποτελεί όμως κατά κυριολεξία ερμηνεία, διότι δεν ασχολείται με τη διακρίβωση του αληθούς νοήματος του νόμου αλλά με το ερώτημα, ποιος κανόνας δικαίου εφαρμόζεται και κατά συνέπεια προηγείται της κατά κυριολεξία ερμηνείας. Πράγματι πρέπει πρώτα να εξακριβωθεί ποιος κανόνας εφαρμόζεται και κατόπιν να αναζητηθεί το αληθινό του νόημα. Στις περιπτώσεις ελέγχου της συνταγματικότητας η ερμηνεία των συνταγματικών κανόνων έχει ως αποτέλεσμα τον καθορισμό του κοινού δικαίου.

ε. Κριτήρια ερμηνείας του Συντάγματος

Στην ελληνική συνταγματολογική γραμματεία διαμορφώνεται η άποψη ότι οι παραδοσιακοί αυτοί τρόποι ερμηνείας που ισχύουν και εφαρμόζονται για το κοινό δίκαιο πρέπει να συμπληρώνονται από ορισμένους ειδικότερους κανόνες ή κριτήρια ερμηνείας, προκειμένου για την ερμηνεία του Συντάγματος¹⁴. Τα κριτήρια αυτά είναι τα εξής:

1. *Η αρχή της ενότητας του Συντάγματος*, βάσει της οποίας πρέπει να γίνεται αποδεκτή εκείνη η ερμηνεία που αποτρέπει τις αντινομίες μεταξύ των συνταγματικών διατάξεων.

¹³ . Βέβαια οφείλουμε να σημειώσουμε πως η περίπτωση αυτή συνήθως δεν πρόκειται για πραγματικό κενό, καθώς εκφράστηκε έμμεσα η νομοθετική βούληση, δηλαδή προβλέφθηκε η αρνητική ρύθμιση.

¹⁴ . Πρόκειται στην ουσία για ταξινόμηση των κριτηρίων ερμηνείας του Συντάγματος που αναπτύχθηκαν από τη νομολογία του γερμανικού Συνταγματικού δικαστηρίου, η συμβολή του οποίου στην ειδική συνταγματική μεθοδολογία έχει αναγνωριστεί διεθνώς.

2. Η αρχή της τυπικής ισοδυναμίας των διατάξεων του Συντάγματος. Στη Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας του 1950, αναπτύχθηκε μια θεωρία που υποστήριζε ότι υπάρχουν συνταγματικοί κανόνες και συνταγματικές αρχές που έχουν ανώτερο τυπικό κύρος σε σχέση με άλλες συνταγματικές διατάξεις, διότι ενσωματώνουν αρχές και αξίες ακατάλυτες και απαραβίαστες. Η θεωρία αυτή τελικώς δεν έγινε δεκτή καθώς κρίθηκε από πολλούς ως αντισυνταγματική. Οι συνταγματικοί κανόνες θεωρούνται πλέον κατά την κρατούσα διδασκαλία του συνταγματικού δικαίου, ως ίσου τυπικού κύρους μεταξύ τους. Το ζήτημα αυτό, της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών διατάξεων υποστηρίχθηκε από την ελληνική νομολογία. Συγκεκριμένα: Σύμφωνα με απόφαση του ΣτΕ (Συμβούλιο της επικρατείας «... τα ελληνικά δικαστήρια, ως όργανα συντεταγμένης εξουσίας, κρίνουν τις διαφορές που φέρουν ενώπιόν τους, βάσει του Συντάγματος. Εξ άλλου, κάθε διάταξη του ... Συντάγματος ... εφαρμόζεται υποχρεωτικώς ως προς το αντικείμενο, στο οποίο αναφέρεται, έστω και αν, επί διατάξεως που αφορά ορισμένο ειδικό θέμα, η σχετική ρύθμιση δεν συμβιβάζεται με άλλες συναφείς διατάξεις ή γενικές αρχές του ίδιου Συντάγματος. Εν όψει δε της τυπικής νομικής ισοδυναμίας όλων των διατάξεων, οι οποίες περιλαμβάνονται στο Σύνταγμα ... δεν μπορεί να υπάρξει διάταξη του Συντάγματος αυτού που να είναι άκυρη ή ανίσχυρη, και συνεπώς μη εφαρμόσιμη, λόγω αντιθέσεως της προς άλλες διατάξεις ή αρχές του ίδιου Συντάγματος. Επομένως, δε συντρέχει περίπτωση ακυρότητας ή ανίσχυρου, συνεπεία τέτοιας αντιπαραθέσεως ούτε για τις διατάξεις ... που ρυθμίζουν την προαγωγή στις θέσεις Προέδρων και Αντιπροέδρων του Συμβουλίου της Επικρατείας, ασχέτως του ζητήματος αν οι διατάξεις αυτές συμβιβάζονται η όχι προς άλλες βασικές διατάξεις ή αρχές του Συντάγματος ... Συνεπώς οι παραπάνω διατάξεις ... εφαρμόζονται υποχρεωτικώς επί των ειδικών θεμάτων, στα οποία αναφέρονται, και είναι απορριπτέες, ως μη βάσιμος, ο ισχυρισμός, με τον οποίο προβάλλεται ότι οι διατάξεις αυτές ... είναι άκυρες ή ανίσχυρες και μη εφαρμοστέες, ως αντικείμενες προς βασικές διατάξεις και αρχές του Συντάγματος ...»¹⁵

¹⁵ . Η ΣτΕ 292/1984 είναι η πρώτη δικαστική απόφαση στη χώρα μας που απασχολήθηκε με το ζήτημα αυτό. Το ειδικότερο θέμα της υπόθεσης ήταν κατά πόσον η διάταξη του άρθρου 90 παρ.6 του Συντάγματος που καθιερώνει δικονομικό απαράδεκτο για την προσβολή των αποφάσεων του Υπουργικού Συμβουλίου, με τις οποίες διενεργούνται οι προαγωγές σε θέσεις Προέδρων και αντιπροέδρων των Ανώτατων Δικαστηρίων, αντίκειται στο δικαίωμα δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος), στη συνταγματική κατοχύρωση της αίτησης ακύρωσης (άρθρο 95) και στην άρση της ισότητας (άρθρο 4).

3. Η αρχή της πρακτικής αρμονίας. Η αρχή αυτή επιστρατεύεται για την επίλυση αντινομιών μεταξύ ισόκυρων συνταγματικών διατάξεων, που δεν τελούν σε σχέση παλαιότερη – νεότερης ή γενικότερης – ειδικότερης διάταξης. Στη γραμματεία του συνταγματικού δικαίου αναφέρεται συνήθως ως τρόπος επίλυσης της σύγκρουσης των ατομικών δικαιωμάτων. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε πως αποτελεί τη σχετική συρρίκνωση της άσκησης ενός ατομικού δικαιώματος, για να υπάρχει έδαφος για την άσκηση άλλου δικαιώματος από τον ίδιο φορέα. Επιπλέον, η αρχή της πρακτικής αρμονίας θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι προβλέπεται από το ίδιο το Σύνταγμα στο άρθρο 5 παρ. 1¹⁶. Η πρακτική αρμονία όμως, δεν αναφέρεται μόνο στα συνταγματικά δικαιώματα. Καταλαμβάνει και το Σύνταγμα των εξουσιών. Έτσι σύμφωνα με τον ευρύτερο ορισμό που τίθεται στο σύγγραμμα "Το πρόβλημα της ερμηνείας του Συντάγματος", σελ. 49 του Δ. Τσάτσου: «Η αρχή της πρακτικής αρμονίας υπαγορεύει, όταν το Σύνταγμα προστατεύει δύο αγαθά που είναι κατ' αρχήν μεταξύ τους ασυμβίβαστα, την αναζήτηση της εναρμόνισής τους. Η εναρμόνιση αυτή δε σημαίνει την κατά περίπτωση εκτόπιση ενός αγαθού από το άλλο, αλλά μια τέτοια νοηματοδότηση που να καθιστά εφικτή την προστασία και των δύο αγαθών». Η αρχή της πρακτικής αρμονίας εφαρμόζεται τέλος, και στην αντινομία μιας διάταξης που κατοχυρώνει ένα συνταγματικό δικαίωμα με άλλη συνταγματική αξία ή αρχή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της περίπτωση αυτής αποτελεί η περιβαλλοντική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η διατύπωση της ΣτΕ 4208/1997 για την αντινομία που παρουσιαζόταν μεταξύ του άρθρου 24 και του άρθρου 106 του Συντάγματος ήταν η εξής: «Κατά την έννοια του άρθρου 24 του Συντάγματος, αποτελεί πρωταρχικήν αποστολήν του κράτους η διαφύλαξις του φυσικού περιβάλλοντος και η μέριμνα δια την χωροταξικήν ανάπτυξιν της χώρας, προκειμένου να διασφαλισθούν, μεταξύ άλλων, ισόρροπος κατανομή των παραγωγικών δραστηριοτήτων εις την επικράτειαν και βιώσιμον αστικόν περιβάλλον. Εις το πλαίσιον των διατάξεων αυτών νοείται και η επιδιωκόμενη από το κράτος οικονομική ανάπτυξις κατ' άρθρον 106 του Συντάγματος, η οποία ούτω πρέπει να είναι βιώσιμος, δηλαδή να μην άγη εις βλάβην του φυσικού περιβάλλοντος και εις επιδύνωσιν των συνθηκών διαβιώσεως των ανθρώπων εις τους οικισμούς».

¹⁶. Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος: «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη».

4. *Η αρχή της εννοποιητικής ολοκλήρωσης.* Η αρχή προϋποθέτει την υπέρβαση του στεγανού διαχωρισμού μεταξύ κράτους και κοινωνίας, δικαίου και πολιτικής. Στοχεύει στην αναζήτηση εκείνης της ερμηνευτικής λύσης που συμβάλλει στην αναζήτηση της πολιτειακής ενότητας μέσα σε μια όσο το δυνατό ευρύτερη κοινωνική συναίνεση. Συμπορεύεται με την τάση της μεθοδολογίας του δικαίου εν γένει να στρέφει το βλέμμα της όχι μόνο στην τυπική αλλά και στην ουσιαστική ορθότητα της ερμηνευτικής λύσης. Έτσι καταλήγει να μην είναι τίποτα περισσότερο από την αναζήτηση της ορθής, τυπικά και ουσιαστικά, ερμηνευτικής λύσης για τα συνταγματικά ζητήματα, η οποία πετυχαίνει να διατηρεί τις κοινωνικές και πολιτικές ισορροπίες.

5. *Η αρχή της λειτουργικής ορθότητας.* Σύμφωνα με τον ορισμό που καταθέτει ο Δ. Τσάτσος στο σύγγραμμα "Το πρόβλημα της ερμηνείας του Συντάγματος", σελ. 50: Η αρχή της λειτουργικής ορθότητας επιβάλλει στα κρατικά όργανα να ερμηνεύουν έτσι την αρμοδιότητά τους, ώστε να μην εισέρχονται στην αρμοδιότητα κανενός άλλου οργάνου. Περιορίζεται επομένως η δυνατότητά τους να ερμηνεύουν με υπερβολική ευρύτητα την έκταση των αρμοδιοτήτων τους, ενώ παράλληλα αποτρέπει την άκρατη δικαστική δικαιοπλασία. Επιπλέον, η αρχή αυτή αποτρέπει το δικαστή από την ανάμειξή του σε πολιτικά ζητήματα, κατά την άσκηση του δικαιοδοτικού του έργου. Τα τελευταία βέβαια χρόνια, η αρχή αυτή υπεισήλθε στην ελληνική έννομη τάξη, αποσκοπούσα στον περιορισμό του κοινού νομοθέτη της Βουλής, να ερμηνεύει το Σύνταγμα, με αφορμή το ζήτημα που έθεσε η λεγόμενη «ψήφος Αλευρά»¹⁷. Στη συγκεκριμένη περίπτωση κρίθηκε πως τη δεδομένη στιγμή, η Βουλή αποτελούσε το μόνο αρμόδιο κρατικό όργανο που μπορούσε να ερμηνεύσει το Σύνταγμα.

6. «*Τεκμήριο αρμοδιότητας*». Το τεκμήριο της αρμοδιότητας καθορίζεται από το άρθρο 50 του Συντάγματος: «Ο Πρόεδρος της

¹⁷ . Το 1985 ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Κωνσταντίνος Καραμανλής, παραιτήθηκε από το αξίωμά του λίγο χρόνο πριν λήξει θητεία του. Αναπληρώθηκε προσωρινά, σύμφωνα με το άρθρο 34 παρ. 1 του Συντάγματος, από τον Πρόεδρο της Βουλής, Ιωάννη Αλευρά. Εν όψει το ότι το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας είναι, κατά το άρθρο 30 παρ. 2 του Συντάγματος, ασυμβίβαστο με οποιοδήποτε άλλο αξίωμα, θέση ή έργο, δημιουργήθηκε το ζήτημα κατά πόσο το ασυμβίβαστο αυτό ισχύει και ως προς τη συμμετοχή του Προέδρου της Βουλής και προσωρινού αναπληρωτή του Προέδρου της Δημοκρατίας στη διαδικασία εκλογής του νέου Προέδρου. Η Βουλή έκρινε ότι η προσωρινή αναπλήρωση του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν εμποδίζει τον τελευταίο από τη συμμετοχή του στη διαδικασία ανάδειξης του νέου Προέδρου. Το ζήτημα αυτό δίχασε την επιστήμη του Συνταγματικού Δικαίου ως προς το κατά πόσο ο Αλευράς είχε όχι δικαίωμα ψήφου, αλλά ως προς το κατά πόσον η Βουλή ήταν αρμόδια να αποφασίσει για τη συμμετοχή του Προέδρου της Βουλής στην ανάδειξη του νέου Προέδρου (δηλαδή να ερμηνεύει το Σύνταγμα).

Δημοκρατίας δεν έχει άλλες αρμοδιότητες παρά μόνον όσες του απονέμουν ρητά το Σύνταγμα και οι νόμοι που είναι σύμφωνοι με αυτό». Από τη γραμματική διατύπωση του άρθρου αυτού προκύπτει ότι δεν είναι δυνατό να συναχθεί σιωπηρώς η ύπαρξη αρμοδιότητας για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Επίσης, δε μπορούν να υπάρξουν σύμφωνοι με το Σύνταγμα νόμοι που επεκτείνουν τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας πέρα από τις καθορισμένες στο Σύνταγμα. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονίσουμε πως το άρθρο 50 αναφέρεται μεν ειδικά στον πρόεδρο της Δημοκρατίας, καταλαμβάνει όμως και δεσμεύει ολόκληρη την εκτελεστική εξουσία. Η παρατήρηση αυτή οδηγεί πάντως σε μια περαιτέρω σκέψη. Όλα ανεξαιρέτως τα κρατικά όργανα – και όχι μόνο τα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας – έλκουν την αρμοδιότητά τους από το Σύνταγμα και το νόμο.

7. *Το τεκμήριο της συνταγματικότητας του νόμου.* Όπως αναφέρει ο Βασίλειος Οικονομίδης στη μελέτη του «Περί σχέσεως της δικαστικής εξουσίας προς τη νομοθετική», σελ. 8 : «Οι νόμοι ουκ έχουσιν ... υπέρ εαυτών το τεκμήριον ότι εισί σύμφωνοι προς το Σύνταγμα. Praesumantur leges sancte et pie conditae. Όθεν πας νόμος είναι eo ipso συνταγματικός και υπό των δικαστηρίων ακολουθητέος». Υπό την εκδοχή αυτή το τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων είναι αμάχητο. Με σημερινές αντιλήψεις, βέβαια είναι μαχητό (= ανατρεπόμενο από αντίθετες αποδείξεις). Εύλογα, διότι ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων είναι συνταγματικά επιβαλλόμενος. Στο ελληνικό Σύνταγμα ο έλεγχος της Συνταγματικότητας των νόμων επιβάλλεται να υφίσταται από τα δικαστήρια, σύμφωνα με τα άρθρα 93 παρ. 4 και 100 παρ.1 περίπτ.ε'¹⁸.

8. *Η αρχή της σύμφωνης προς το Σύνταγμα ερμηνείας του νόμου.* Η αρχή αυτή επιβάλλεται σε περίπτωση που υφίστανται περισσότερες, εξ' ίσου, κατ' αρχήν, υποστηρίξιμες ερμηνευτικές εκδοχές ως προς το νόημα του νόμου. Στην περίπτωση αυτή πρέπει να ακολουθείται εκείνη της οποίας το περιεχόμενο βρίσκεται σε συμφωνία ή πλησιέστερα προς το κανονιστικό περιεχόμενο των συνταγματικών κανόνων. Οι άλλες που θα κατέληγαν στην αντισυνταγματικότητα του νόμου, πρέπει να αποκλεισθούν. Σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία,

¹⁸ . Άρθρο 93 παρ. 4 : «τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο με το Σύνταγμα», και άρθρο 100 παρ.1 περίπτ.ε', το οποίο περιλαμβάνει μεταξύ των αρμοδιοτήτων του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου : «άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ... διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδοθούν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του ελεγκτικού Συνεδρίου».

δε σημαίνει απλά και μόνον ότι η κοινή νομοθεσία πρέπει να ερμηνεύεται με βάση το κανονιστικό περιεχόμενο του Συντάγματος. Αυτό άλλωστε αποτελεί νομική αναγκαιότητα, που προκύπτει από την τυπική υπεροχή των συνταγματικών κανόνων. Η σύμφωνη προς το Σύνταγμα ερμηνεία, απομακρύνει τις αντίθετες προς το κανονιστικό περιεχόμενο του Συντάγματος ερμηνευτικές εκδοχές. Τέλος, αποτελεί τελολογική – συστηματική ερμηνεία, καθώς ο ερμηνευόμενος νόμος εντασσόμενος μέσα στο δικαιοσύστημα, υφίσταται την επίδραση άλλων κανόνων δικαίου και ασφαλώς και των συνταγματικών κανόνων, πρωτίστως δε αυτών, προς τους οποίους έχει συσχετισμό και αναγωγή.

9. *Το τεκμήριο υπέρ της ελευθερίας.* Η αρχή "in dubio pro libertate" (εν αμφιβολία υπέρ της ελευθερίας), έχει εφαρμογή στην ερμηνεία των διατάξεων που κατοχυρώνουν ατομικά δικαιώματα. Το Σύνταγμα δεν αρκείται απλώς στον καθορισμό του πεδίου προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, αλλά σπεύδει να προβεί και στον περιορισμό τους. In dubio pro libertate σημαίνει ότι το ερμηνευόμενο δίλημμα που προκαλείται από την έκταση του περιορισμού του ατομικού δικαιώματος, πρέπει να επιλύεται με βάση την αρχή διαφύλαξης της ελευθερίας, δηλαδή του «πυρήνα» του δικαιώματος. Η αρχή αυτή λοιπόν, έχει εφαρμογή, προκειμένου να κριθεί κατά πόσον οι διατάξεις της κοινής νομοθεσίας, που αναφέρονται σε ατομικά δικαιώματα, τελούν σε αρμονία ή όχι προς το Σύνταγμα.

10. *Η ανάγκη προσαρμογής των συνταγματικών διατάξεων* στις συγκεκριμένες απαιτήσεις της πολιτικής πραγματικότητας, καθώς και στην πρακτική που ακολουθούν τα αρμόδια κρατικά όργανα κατά την εφαρμογή του Συντάγματος.

στ. Φορείς της ερμηνείας του Συντάγματος

Αρχικά, φορέας της ερμηνείας του Συντάγματος μπορεί να θεωρηθεί η ίδια η **νομική επιστήμη**, που αναπτύσσει και συστηματοποιεί γενικά τους κανόνες ερμηνείας, αλλά και τις Συνταγματικές διατάξεις. Ωστόσο, η διαμόρφωση κανόνων από την επιστήμη δεν την καθιστά πηγή δικαίου.

Σε καθαρά κανονιστικό επίπεδο η ερμηνεία του δικαίου αποτελεί έργο του **νομοθέτη**, η άσκηση του οποίου δεν είναι υποχρεωτική. Η ερμηνεία από το νομοθέτη είναι βουλευτικό ενέργημα. Αυτό δε σημαίνει όμως ότι στερείται κάθε στοιχείου γνωστικού

ενεργήματος. Ο νομοθέτης, θεσπίζοντας νέο κανόνα, ιδίως όταν αυτός έχει αναφορά και αναγωγή σε κανόνες νεώτερης τυπικής ισχύος, προβαίνει σε ερμηνεία των ανώτερων κανόνων, δηλαδή κατανοεί το νόημα τους, έτσι ώστε ο νεοθεσπιζόμενος κανόνας να εναρμονίζεται με το περιεχόμενο των ανώτερων κανόνων. Η θέσπιση νόμου σχετιζόμενου προς το Σύνταγμα προϋποθέτει ότι ο κοινός νομοθέτης έχει κατανοήσει την έννοια των σχετικών συνταγματικών διατάξεων ή των συνταγματικών αρχών ώστε να νομοθετεί εντός του πλαισίου που αυτές διαγράφουν. Αλλά και γενικότερα, με τη θέσπιση νέου δικαίου, μπορεί να αίρει για το μέλλον τη σύγκρουση μεταξύ αντιφατικών κανόνων ή να καλύπτει υπάρχοντα κενά στο δίκαιο.

Επιπλέον, υπεύθυνος για τη Συνταγματική ερμηνεία είναι και ο **δικαστής**, ο οποίος προβαίνει σε ερμηνεία του Συντάγματος είτε διότι η κρίσιμη συνταγματική διάταξη είναι απευθείας εφαρμοστέα, οπότε τίθεται στη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού, είτε διότι η διάταξη του νόμου που αποτελεί εκ πρώτης όψεως τη μείζονα πρόταση πρέπει να ελεγχθεί ως προς τη συνταγματικότητα της, είτε, τέλος, διότι η συνταγματική διάταξη ή η συνταγματική αρχή, στην οποία έχει αναγωγή η διάταξη του κοινού νόμου, βοηθεί στην αρτιότερη κατανόηση της με την ένταξη της στο γενικότερο πλαίσιο που διαγράφουν οι συνταγματικοί κανόνες και οι συνταγματικές αρχές. Η συνηθέστερη περίπτωση δικαστικής ερμηνείας του συντάγματος είναι εκείνη που γίνεται κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας του νόμου. Ο έλεγχος αυτός είναι ρητά κατοχυρωμένος στο Σύνταγμα μας. Το αρ.93 παρ.4 ορίζει ότι "Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενο του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα". Η διάταξη προϋποθέτει ότι ο δικαστής ερμηνεύει όχι μόνο το νόμο αλλά και το Σύνταγμα.

Επιπροσθέτως, φορέα ερμηνείας του Συντάγματος αποτελεί και η εκτελεστική εξουσία, καθώς η εφαρμογή του νόμου από τη διοίκηση προϋποθέτει προφανώς την κατανόηση του νοήματος του, της ερμηνείας του. Στην περίπτωση της διολίσθησης η Συνταγματική ερμηνεία είναι απαραίτητη προκειμένου να εκδώσει ατομικές διοικητικές πράξεις ή να συνάψει συμβάσεις ή να διενεργήσει υλικές πράξεις ή να εκδώσει κανονιστικές πράξεις.

Τέλος, σε ερμηνεία του δικαίου προβαίνουν οι νομικοί, καθώς και οι ιδιώτες προκειμένου να καθορίσουν τη συμπεριφορά τους τόσο απέναντι στους αντισυμβαλλομένους τους ή στους τρίτους, όσο και απέναντι στο κράτος. Πρέπει επίσης κλείνοντας να υπογραμμίσουμε, πως στην περίπτωση των νομικών (όπως και των δικαστών), έργο τους δεν είναι απλώς η ερμηνεία των νόμων, αλλά η "δίκαιη

ερμηνεία”, η εφαρμογή τους σύμφωνα με την κρατούσα, σε συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο, αντίληψη για την δικαιοσύνη.

Δ. Συμπεράσματα

Όπως καθίσταται φανερό από τα παραπάνω, η ερμηνεία του Συντάγματος δεν αποτελεί μια απλή, αυθαίρετη διεργασία, αλλά μια διαδικασία σύνθετη, η οποία απαιτεί συνεχή προσήλωση και συμφωνία προς τις βασικές αρχές του Συντάγματος, καθώς και προσεκτικό σχεδιασμό της μεθοδολογίας που θα ακολουθήσει και θα αναπτύξει ο ερμηνευτής. Μπορούμε επίσης να διαπιστώσουμε πως η ερμηνεία των Συνταγματικών διατάξεων δεν είναι ούτε συγκεκριμένη ούτε προκαθορισμένη ώστε να οδηγεί σε συγκεκριμένο, ίδιο κάθε φορά συμπέρασμα. Αυτή είναι άλλωστε και η χρηστική της αξία. Διαμορφώνεται κάθε φορά με βάση τον τρόπο με τον οποίο ο εκάστοτε ερμηνευτής θα αντιμετωπίσει μια διάταξη, σύμφωνα με την οπτική γωνία από την οποία θα επιλέξει να εξετάσει ένα θέμα.

Είναι επομένως κατανοητό, πως ανάλογα με την επιστημονική πορεία που θα επιλέξει ο ερμηνευτής να ακολουθήσει, που ξεκινά από την φιλοσοφική βάση στην οποία θα στηριχτεί (μονισμός-δουισμός, αντικειμενικός-υποκειμενισμός) και εξελίσσεται μέχρι τις μεθόδους και τους τρόπους που θα επιστρατεύσει (γραμματολογικό, συστηματικό κτλ.), καθώς και την επιρροή που θα δεχτεί από τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούν τη δεδομένη εποχή, θα καταλήξει και σε μια διαφορετική ερμηνεία της διάταξης που μελετά.

Κάτι που επίσης διαπιστώθηκε και επιβάλλεται να σημειωθεί, είναι πως η διαδικασία ερμηνείας του Συντάγματος, δεν παρουσιάζει ουσιαστικές διαφορές από την παραδοσιακή ερμηνεία του δικαίου εν γένει και κυρίως δεν αποτελεί υπέρβαση της, αλλά μια από τις εφαρμογές της. Βέβαια, δεδομένης της θέσης του Συντάγματος στην ιεραρχία της έννομης τάξης, ως ανώτατου νόμου, είναι λογικό την ερμηνεία του να διακρίνει μεγαλύτερη αυστηρότητα.

Ε. Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την ερμηνεία του Συντάγματος. Αρχικά προσδιορίζονται η έννοια, οι βάσεις, τα κριτήρια και οι μέθοδοι ερμηνείας στο δικαιοσύστημα εν γένει και έπειτα το θέμα συγκεκριμενοποιείται στην εφαρμογή των παραπάνω μέσω ερμηνείας στην περίπτωση του Συντάγματος. Ορμώμενοι λοιπόν η συγκεκριμένη εργασία από το Σύνταγμα, που αποτελεί και τον κεντρικό της άξονα, επιδιώκει την περαιτέρω διερεύνηση των διαφόρων μεθόδων και πλευρών με τις οποίες μπορεί ο ερμηνευτής να προσεγγίσει και να ερμηνεύσει τις συνταγματικές διατάξεις. Τέλος, γίνεται αναφορά στους φορείς ερμηνείας, καθώς και στα κριτήρια που πρέπει να ισχύουν προκειμένου να καταστεί δυνατή η εφαρμογή των παραδοσιακών τρόπων ερμηνείας.

Summary

This paper discusses the interpretation of the Constitution. Initially the concept, the foundations, criteria and methods of interpretation in the legal system are identified, followed by the focus of the subject in the implementation of these instruments when interpreting the Constitution. Motivated by the Constitution, since Constitution is the central pillar of this paper, the paper seeks to further explore different methods and aspects in which the interpreter can approach and interpret constitutional provisions. Finally, reference is made to operators of interpretation and the criteria need to be applied to allow the application of traditional modes of interpretation.

ΣΤ. Βιβλιογραφία

- Αραβαντινός Ι., «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1983
- Βενιζέλος Ε. Β., «Η διαρκής αναζήτηση ορίων» (επιμ.) Η ερμηνεία του Συντάγματος, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 1995
- Βενιζέλος Ε. Β., «Η ερμηνεία του Συντάγματος μεταξύ νομικής δογματικής και επιστημολογικής ειληκρίνειας», Νομικό Βήμα, τόμος 34, τεύχος 12, Δεκέμβρης 1986
- Βενιζέλος Ε.Β., «Το πρόβλημα της ερμηνείας του Συστάγματος» (επιμ.) Η ερμηνεία του Συντάγματος, Αντ. Ν. Σάκκουλα 1995
- Δημητρόπουλος Αντρέας , «Γενική Συνταγματική Θεωρία» Τόμος Α' , εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2004
- Παπαδημητρίου Γιώργος, «Το μεθοδολογικό οικοδόμημα της ερμηνείας του Συντάγματος» (επιμ.) Η ερμηνεία του Συντάγματος, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 1995
- Σούρλας Παύλος Κ. «Μια εισαγωγή στην επιστήμη του Δικαίου», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995
- Σπυρόπουλος Φίλιππος Κ. , «Η ερμηνεία του Συντάγματος», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999
- Τσάτσος Δ., «Το πρόβλημα της ερμηνείας του Συντάγματος», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995
- Τσάτσος Θ., «Το πρόβλημα της ερμηνείας εν τω συνταγματικώ δικαίω» (επιμ.), Η ερμηνεία του Συντάγματος, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995

Z. Νομολογία

- ΑΕΔ (Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο) 6/1982
- ΣΤΕ (Συμβούλιο της επικρατίας) 292/1984
- ΣΤΕ (Συμβούλιο της επικρατίας) 1933/1998